

РОЗДІЛ 4 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 303.01+321.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.32>

МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

METHODOLOGY OF POLITICAL TRANSITION STUDIES IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CHALLENGES

Вонсович С.Г.,*orcid.org/0000-0001-9657-0902**доктор політичних наук,**професор кафедри політології та філософії**Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка***Сулятицька Т.В.,***orcid.org/0000-0002-2100-5412**кандидат філософських наук,**доцент кафедри політології та філософії**Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

У статті здійснено комплексний науковий аналіз теоретичних підходів, парадигм та концептів, що застосовуються для вивчення політичних транзитів і порівняльного дослідження політичних режимів у сучасній порівняльній політології. Детально охарактеризовано два найпоширеніші й методологічно впливові підходи – модернізаційний та транзитологічний/інституціональний – з урахуванням їхніх пояснювальних можливостей та обмежень в умовах сучасних глобальних турбулентних процесів. Модернізаційна парадигма, що розглядає перехід від авторитаризму до демократії як лінійний та завершуваний процес, піддається критичному переосмисленню на тлі численних емпіричних свідчень нелінійного, реверсивного та циклічного характеру режимних змін. На противагу їй транзитологічний та неоінституціональний підходи пропонують більш гнучкий концептуальний інструментарій, що дозволяє описувати перехідні процеси без обов'язкової телеологічної спрямованості у бік консолідованої демократії. На цьому теоретичному тлі в статті зосереджено увагу на виявленні різних типів, наслідків, напрямів, динаміки та можливих сценаріїв політичного транзиту – завершеного, незавершеного та перманентного. Особливу увагу приділено обґрунтуванню концепту «перманентного» транзиту в контексті сучасних досліджень феномену «ерозії» та деконсолідації демократії як у нещодавно демократизованих суспільствах, так і в усталених ліберальних демократіях та «лілліберальних» режимах. Окремо розглядається кейс України як унікальний приклад перманентного транзиту, ускладненого повномасштабною збройною агресією, що одночасно виявляє як інституційну стійкість держави, так і структурні вади партійної системи. Зроблено висновок, що проаналізовані теоретичні підходи до вивчення політичного транзиту уможливають комплексне дослідження перехідних політичних процесів: визначення ключових чинників і механізмів політичної трансформації, ретроспективний аналіз специфіки державного управління, а також оцінку здатності чи нездатності політичної еліти до консенсусних форм діяльності в умовах демократичної невизначеності.

Ключові слова: політичний транзит, «відкати» демократії, модернізаційні/демократизаційні, транзитологічні й інституційні парадигми, «перманентний/незавершуваний» транзит.

The article provides a comprehensive scholarly analysis of the theoretical approaches, paradigms and concepts employed in the study of political transitions and the comparative examination of political regimes within contemporary comparative political science. The two most widespread and methodologically influential approaches – the modernisation approach and the transitological/institutional approach – are characterised in detail, with close attention paid to their explanatory potential and inherent limitations in the context of present-day global turbulence and systemic crises. The modernisation paradigm, which conceptualises the transition from authoritarianism to democracy as a linear and completable process, is subjected to critical reassessment in light of abundant empirical evidence attesting to the non-linear, reversible and cyclical nature of regime change. In contrast, the transitological and neo-institutional approaches offer a more flexible conceptual toolkit that allows transitional processes to be described without a mandatory teleological orientation towards consolidated

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

democracy. Against this theoretical background, the article focuses on identifying the various types, consequences, directions, dynamics and plausible scenarios of political transition – completed, uncompleted and permanent. Special attention is devoted to substantiating the concept of «permanent» transition in the context of contemporary research on the phenomena of democratic erosion and deconsolidation, both in recently democratised societies and in established liberal democracies and «illiberal» regimes. Ukraine's case is examined separately as a unique example of permanent transition further complicated by full-scale armed aggression, which simultaneously reveals the institutional resilience of the state and the structural weaknesses of its party system. The analysis leads to the conclusion that the theoretical approaches examined allow for a comprehensive study of transitional political processes, encompassing the identification of the principal factors and mechanisms of political transformation, a retrospective analysis of state-governance specifics, and an assessment of the political elite's capacity – or incapacity – for consensual political activity under conditions of democratic uncertainty.

Key words: political transition, democratic backsliding, modernisation/democratisation, transitological and institutional paradigms, «permanent/never-ending» transition.

Вступ. Постановка проблеми. Проблематика політичних транзитів і трансформацій посідає одне з центральних місць у сучасній політології, особливо в контексті процесів демократизації (або ж автократизації), консолідації політичних режимів та європейської інтеграції. Однією з ключових тенденцій сучасності є поступове зниження якості демократії, що супроводжується маніпулюванням виборчим процесом, розширенням повноважень виконавчої влади, обмеженням діяльності опозиції, централізацією ухвалення політичних рішень та зростанням державного контролю над медіа. За таких умов загрозами для стійкості демократичних інститутів стають поширення популістських рухів, падіння суспільної довіри до органів державної влади, руйнування верховенства права, загострення політичної поляризації та обмеження прав і свобод громадян. Демократія у таких режимах дедалі частіше характеризується як гібридна, недосконала, процедурна, виборча або «неліберальна». Ці процеси засвідчують зростання інтенсивності глобального демократичного відкату, більшість форм якого реалізується через законодавчі й конституційні зміни, що розширюють повноваження виконавчої влади, підривають автономію судової системи та знижують ефективність функціонування демократичних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками помітно зросла кількість наукових досліджень, присвячених посиленню загроз сучасній демократії. Зокрема, Л. Даймонд ще з 2006 року фіксує стан «затяжної демократичної рецесії», що характеризується кризою плюралізму та руйнуванням виборчої конкуренції [5, р.148]. Серед чинників цього процесу Й. Гершевські виокремлює корупцію, популізм, поглиблення соціально-економічної нерівності та слабкість політичних інститутів. Х. Матлоса, своєю чергою, акцентує увагу на структурних чинниках демократичного відкату – економічних кризах, зростанні популізму, збройних конфліктах та маніпулюванні конституційними нормами для продовження перебування при владі. Н. Бермео зосереджується на ознаках та формах демократичного відкату: державних переворотках, виборчих маніпуляціях та посиленні виконавчої влади.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичні підходи до вивчення й порівняння політичних режимів пропонують різні інтерпретації політичного транзиту, що охоплюють як модернізаційні та демократизаційні, так і транзитологічні й інституційні парадигми. Новітня порівняльна політологія стикається з викликом концептуалізації феномена транзиту, що «ніколи не завершується» – коли країни не можуть досягти ані консолідованої демократії, ані консолідованої автократії й перебувають у стані перманентної трансформації. Це особливо актуально для країн Центрально-Східної, Південно-Східної та Східної Європи, які переживають або переживали складні та динамічні політичні зміни в умовах нестабільності й зовнішнього геополітичного тиску. Кейс України є унікальним прикладом такого «перманентного» транзиту, який, попри значні зусилля у сфері демократизації та прагнення до європейської інтеграції, наштовхується на суттєві політичні та інституційні перешкоди. **Формулювання цілей статті.** Метою статті є аналіз змісту та специфіки теоретичних підходів, парадигм та концептів, які застосовуються для вивчення політичних транзитів і порівняльного аналізу політичних режимів. Для досягнення мети у дослідженні запропоновано проаналізувати існуючі теоретичні підходи до вивчення політичних транзитів, зокрема модернізаційні, демократизаційні, транзитологічні й інституційні. Також охарактеризувати суть та особливості модернізаційного та транзитологічного/інституціонального підходів як на глобальному, так і на регіональному рівнях, виходячи із сучасних світових турбулентних процесів і криз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуалізація і реконцептуалізація політичного транзиту. Дослідження політичних режимів, транзитів та загалом режимних трансформацій – тобто проблематика демократій і автократій у різних контекстах – залишається однією з центральних предметних сфер сучасної політичної науки. Ця тема обертається довкола базової категорії різних типів політичних режимів як способів організації і здійснення влади, що й зумовлює науковий інтерес до переходів між ними.

Більше того, вона набуває геополітичного виміру в контексті інтеграційних процесів, зокрема в рамках Європейського Союзу.

Після завершення Другої світової війни, а особливо впродовж останніх 60 років, політичні режими та транзити активно досліджувалися і порівнювалися представниками різних наукових шкіл – прихильниками теорій модернізації, демократизації, а також транзитологічної та неоінституціональної парадигм. Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробили Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон, Л. Андерсон, М. Браттон і Н. ван де Валле, М. Бернхард, Л. Даймонд, Т. Карозерс, Д. Кольєр і С. Левіцькі, А. Кройсант, Х. Лінц та А. Степан, Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер, С. Гантінгтон та ін. [4; 6; 7]. Проте уніфікованого підходу до розуміння природи політичних транзитів так і не було вироблено, а дискусія щодо того, чи може перехід між режимами бути «назавжди завершеним», триває й досі.

Прихильники модернізаційної теорії (С. Гантінгтон, А. Пшеворський, Х. Лінц і А. Степан) розглядали політичний транзит лінійно – виключно у напрямі від авторитарного до демократичного режиму [1, с.42]. За цієї точки зору демократизація – як рух від авторитарії до демократії та форма політичного транзиту – виступає першим і найважливішим кроком до лібералізації та консолідації демократичних інститутів. Відповідно, після закінчення консолідації демократичних інститутів і процедур політичний режим вважається «повністю демократичним», а політичний транзит – «повністю завершеним». Причому у такому випадку не розглядається або й вважається, що немає можливості деконсолідації демократії і демократичних інститутів, а натомість наголошується, що новоутворенні інститути неодмінно будуть збережені. Для прикладу, Х. Лінц та А. Степан зазначають, що разом з консолідацією демократії демократичні інститути «рутинізуються», а тому їхнє «повалення» стає неможливим і занадто ризикованим для політичних акторів. Відповідно, демократія, згідно із таким підходом, може бути повалена винятково внаслідок неінституційних факторів та екзогенних шоків тощо.

З часом модернізаційному підходу було кинуте концептуальний виклик. Зокрема, одні науковці, особливо ті, які досліджували і порівнювали транзитні суспільства, усвідомили, що політичний перехід не обов'язково спрямований у напрямі демократизації та консолідації демократії. Адже у світі було та є чимало прикладів, коли ті або інші країни дрейфували або ж дрейфують у напрямі від більш демократичних режимів до менш демократичних або більш авторитарних режимів, причому робили або роблять це також лінійно. Тому почасти на противагу, а почасти за аналогією до модернізаційного підходу з'явилося уявлення, що

політичний транзит може бути «повністю завершеним», але його результатом буде не консолідована демократія, а консолідована авторитарія. Так, дослідники Д. Кольєр і С. Левіцькі, Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер запропонували транзитологічний та неоінституціональний погляд на проблему, відповідно за якого політичний перехід є нелінійним і комплексним явищем, а демократія (чи авторитарія) є лише одним із можливих варіантів його результату [2]. Такий підхід допускає рух у напрямі як більшої, так і меншої демократії, без обов'язкового завершення у вигляді консолідованого режиму.

Реальні політичні кейси демонструють надзвичайно різноманітні «траєкторії» розвитку і сценарії збереження чи втрати результатів транзиту. В одних країнах відбувається консолідація демократії або авторитарії. В інших транзит набуває зовнішніх ознак завершеного, але згодом настає «ерозія» демократії або «колапс» авторитарії. Треті ж перебувають у стані тривалої невизначеності, функціонуючи як гібридні режими, що так і не стають ані демократіями, ані авторитаріями. Уже на цій підставі можна класифікувати транзит як «завершений», «незавершений» або «перманентний» [3, с.141].

Концептуальна і теоретична відмінність між поняттями «незавершений» та «перманентний» транзит є суттєвою. «Незавершений» транзит означає лише те, що певна країна не зуміла консолідувати той чи інший тип режиму. Натомість «перманентний» транзит є значно складнішим явищем, що може бути властивим як «ліберальним» демократіям і гібридним режимам, так і відображати принципову неможливість зупинки режимної зміни в умовній точці рівноваги. Прикладом «ліберальної» демократії є Угорщина доби В. Орбана: формально вибори там відбуваються, простір для опозиції частково існує, однак захист прав меншин і верховенство права є вкрай слабкими. Відповідно, такий режим класифікується як гібридний, що перебуває у стані перманентного транзиту.

Сучасні порівняльні дослідження фіксують тренд деконсолідації демократій та їхньої авторитаризації – як у країнах, що нещодавно досягли певного рівня демократії, так і в тих, що раніше були консолідованими демократіями. Цей факт спонукає наукову спільноту переглянути традиційний лінійний погляд на транзит і реконцептуалізувати його. Теоретичне підґрунтя для такого переосмислення закладають праці Д. Амброуза, Н. Бермео, Т. Карозерса, Я. Гершевського, Р. Черні, А. Пересаліана та ін. У них аргументовано продемонстровано, що навіть усталені демократії можуть зазнати «деградації» інститутів та авторитаризації, а відтак будь-яка демократична система не застрахована від нового витка транзиту.

Відхід від модернізаційної парадигми та надання переваги транзитологічному й інституційному підходам у реконцептуалізації транзиту змінює логіку формування критеріїв для визначення ступеня консолідованості режиму. Це, своєю чергою, набуває геополітичного значення, оскільки впливає на перспективи інтеграції країн до наднаціональних структур. Досягнення рівня ліберальної чи консолідованої демократії залишається обов'язковою умовою для членства в ЄС та євроатлантичних структурах. Однак, як показує досвід, прийнята до ЄС демократична країна згодом може продемонструвати деконсолідацію демократичних інститутів – і це вже траплялося на практиці, породжуючи системні кризи в самому ЄС.

Зауважимо, що трансформація і динаміка політичного транзиту в Україні найкраще розглядається крізь призму транзитологічного та інституційного підходів, де основна увага зосереджується на стабільності політичних інститутів, функціонуванні громадянського суспільства та демократичній соціалізації громадськості. Важливим є також процедурний вимір – вплив конкретних інститутів (форми правління, партійної системи, конституційних реформ) на рівень демократії. Така дослідницька логіка є надзвичайно важливою для вироблення заходів зі збереження і консолідації демократичних тенденцій в Україні та її просування до євроатлантичних структур.

Досвід повномасштабної війни показав, що політична система України продемонструвала значну стійкість та здатність до виживання навіть в екстремальних умовах, що свідчить про відносну міцність ключових державних інститутів. Водночас виявилася гостра слабкість політичних партій – більшість із них не змогли адаптуватися до умов воєнного стану, підтвердивши свою функціональну неспроможність ще до початку збройного конфлікту. Частково це пояснюється тим, що українські партії тривалий час функціонували переважно як виборчі проекти, а не як справжні загальнонаціональні об'єднання громадян із розвиненою ідеологічною та організаційною інфраструктурою.

Часткова деолігархізація, фінансово-політична корупція, прискорена війною, відкрила нові можливості для перебудови політичного та медійного середовища. Поряд із монополізацією телевізійного простору через Єдиний телемарафон помітно зросла роль інтернет-блогерів і месенджерів, що формує нових потенційних політичних гравців. Збройні Сили України та волонтерські організації, маючи потужні внутрішні та зовнішні структури, також набувають ваги як потенційні суб'єкти майбутнього політичного процесу. Фундаментальним рушієм змін залишається саме суспільство, яке під впливом війни формує запит на радикальні

реформи та орієнтується на європейські цінності й євроатлантичну інтеграцію.

Особливістю політичного транзиту в Україні є феномен *Democratic erosion* – поняття, яке досить точно фіксує сучасну світову ситуацію. Цей процес простежується у тренді зміни правил з боку глобальних гравців, а також у накопиченні протестного потенціалу серед нових груп пригноблених – зокрема мігрантів, які без підтримки держави стають вразливими до експлуатації та фактично перетворюються на об'єкти новітніх форм работоргівлі. Важливо, що ерозії демократії сприяє й війна. З одного боку, це може мати виправдання на кшталт «не на часі», «зараз головне вижити», а вже після Перемоги... З іншого, це часто непомітний процес, оскільки громадянське суспільство розбудовується і перетворюється на впливовий чинник виживання системи. Проте, парадокс полягає у тому, що волонтери стають запорукою відтворення такого політичного режиму, який часто сам воює з демократією й громадянським суспільством. А головне, то біль війни, який настільки поглинає суспільства, що поза увагою залишається порожнеча – політична прірва, спричинена відсутністю працюючих демократичних інститутів, цінностей й свобод.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз засвідчує, що на сучасному етапі розвитку транзитології модернізаційна парадигма лінійного транзиту втрачає свою пояснювальну спроможність. На зміну їй приходять транзитологічний та інституційний підхід, який дозволяє концептуалізувати феномен «перманентного» транзиту як явище, властиве країнам з гібридними та «іліберальними» режимами, а також тим державам, у яких раніше консолідовані демократії зазнали процесів деконсолідації та автократизації.

Кейс України ілюструє унікальний варіант перманентного транзиту – з характерними коливаннями між більш і менш демократичними формами режиму, додатково ускладненими повномасштабною збройною агресією. Водночас воєнний досвід виявив як сильні сторони української політичної системи (стійкість державних інститутів, активність громадянського суспільства), так і її структурні вади (слабкість партійної системи, ризики медійної монополізації).

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні емпіричної верифікації концепту «перманентного» транзиту на матеріалі конкретних країн Центрально-Східної та Східної Європи, розробці вимірювальних інструментів для оцінювання ступеня незавершеності транзиту, а також у вивченні впливу зовнішніх (геополітичних та інтеграційних) чинників на динаміку режимних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вонсович С. Г. *Політична транзитологія: історія, методологія* : монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко П. П., 2013. 218 с.
2. Вонсович С. Г. Причини та механізми політичних транзитів. *Політологічні студії* : зб. наук. праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2011. Вип. 2. С. 44–54.
3. Литвин В. Політичні й інституційні перешкоди та ризики завершення демократичного транзиту і європейської інтеграції та шляхи їхнього подолання: кейс України як винятковий на тлі інших країн Європи. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2024. Т. 50. С. 120–152.
4. Acemoglu D., Robinson J. A Theory of Political Transitions. *American Economic Review*. 2001. Vol. 91, No. 4. P. 938–963.
5. Anderson L. *Transitions to Democracy*. New York : Columbia University Press, 1999. 312 p.
6. Bernhard M. Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe. *Political Science Quarterly*. 1993. Vol. 108, No. 2. P. 307–326.
7. Collier D., Levitsky S. Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*. 1997. Vol. 49, No. 3. P. 430–451.
8. Diamond L. Facing Up to the Democratic Recession. *Journal of Democracy*. 2015. Vol. 26, No. 1. P. 141–155.

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026